

ДОКТРИНА У СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

ПЕРЕКВАЛІФІКОВУЮЧИ ПОЗОВ ЗА ПРИНЦИПОМ *JURA NOVIT CURIA*, СУД МОЖЕ ПОРУШИТИ ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД ЯК ЩОДО ВІДПОВІДАЧА, ТАК І ЩОДО ПОЗИВАЧА*

<...>

Фактичні обставини справи, встановлені судами

23 травня 2020 року у смт. Теофіполь між ОСОБА_2 та ОСОБА_1 укладено договір позики (поворотної фінансової допомоги), відповідно до якого ОСОБА_2 надав ОСОБА_1 поворотну фінансову допомогу в сумі 446 300 грн, яку ОСОБА_1 зобов'язується повернути до 10 жовтня 2020 року (а. с. 8).

Постановою Летичівського районного суду Хмельницької області від 14 травня 2020 року у справі № 678/389/20 ОСОБА_1 визнано винним за статтями, передбаченими 122-4 та 124 КУпАП, за пошкодження вантажу при проїзді під мостом під час керування вантажним автомобілем DAF XF 105460 з номерним знаком НОМЕР_1 з платформою Broshuis з номерним знаком НОМЕР_2 (а. с. 9).

Довіреністю, виданою 24 квітня 2020 року ОСОБА_2 уповноважив ОСОБА_3 представляти його інтереси як фізичної-особи підприємця в будь-яких установах, підприємствах та організаціях, укладати від його імені як фізичної особи-підприємця всі дозволені законодавством правочини, у тому числі будь-які договори (а. с. 73).

Судами також встановлено і сторонами не заперечувалося, що договір позики від імені ОСОБА_2 на підставі довіреності підписав ОСОБА_3, як власник пошкодженої сівалки і саме він домовлявся про перевезення вантажу, проте не вказавши про це ні в тексті договору, ні в графі підписання договору.

<...>

Мотиви, з яких виходить Верховний Суд, та застосовані норми права
<...> за своїми правовими ознаками договір позики є реальним, одностороннім (оскільки, укладаючи договір, лише одна сторона – позичальник зобов'язується до здійснення дії (до повернення позики), а інша сторона – позикодавець стає кредитором, набуваючи тільки право вимоги), оплатним або безоплатним правочином.

Досліджуючи боргові розписки чи договори позики, суди повинні виявляти справжню правову природу укладеного договору, а також на-

* Витяг із постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 2 листопада 2022 р. у справі № 685/1008/20 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/107140664>> (дата звернення: 28.11.2022).

давати оцінку всім наявним доказам і залежно від установлених результатів – робити відповідні правові висновки.

До подібних правових висновків дійшла Велика Палата Верховного Суду у постанові від 16 січня 2019 року у справі № 464/3790/16-ц, провадження № 14-465 цс 18.

Аналогічного висновку дійшов Верховний Суд у постанові від 16 січня 2019 року у справі № 388/1354/17-ц (провадження № 61-45859св18), у якому зазначено, що письмова форма договору позики унаслідок його реального характеру є доказом не лише факту укладання договору, але й факту передачі грошової суми позичальнику.

Відповідно до частини четвертої статті 263 ЦПК України при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановах Верховного Суду.

У частині першій та пунктах 4, 5 частини третьої статті 175 ЦПК України передбачено, що в позовній заяві позивач викладає свої вимоги щодо предмета спору та їх обґрунтування. Позовна заява повинна містити, зокрема, зміст позовних вимог: спосіб (способи) захисту прав або інтересів, передбачений законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити у рішенні, та виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; зазначення доказів, що підтверджують вказані обставини.

Отже, позовна заява обов'язково повинна містити предмет позову та підстави позову. *Предмет позову – це певна матеріально-правова вимога позивача до відповідача, стосовно якої позивач просить прийняти судове рішення, яке опосередковується відповідним способом захисту прав або інтересів. Підстави позову – це обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги щодо захисту права та охоронюваного законом інтересу. Водночас правові підстави позову – це зазначена в позовній заяві нормативно-правова кваліфікація обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги.*

Таким чином, визначення предмета та підстав спору є правом позивача, у той час як встановлення обґрунтованості позову – обов'язком суду, який виконується під час розгляду справи.

У цивільному процесуальному законодавстві діє принцип “*jura novit curia*” (“суд знає закони”), який полягає в тому, що: 1) суд знає право; 2) суд самостійно здійснює пошук правових норм щодо спору безвідносно до посилання сторін; 3) суд самостійно застосовує право до фактичних обставин спору (*da tibi factum, dabo tibi jus*). Активна роль суду в цивільному процесі проявляється, зокрема, у самостійній кваліфікації судом правової природи відносин між позивачем та відповідачем, виборі і застосуванні

до спірних правовідносин відповідних норм права, повного і всебічного з'ясування обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні.

Апеляційний суд виходив саме із дії вказаного принципу.

Тобто суд, з'ясувавши під час розгляду справи, що сторона або інший учасник судового процесу на обґрунтування своїх вимог або заперечень послався не на ті норми права, що фактично регулюють спірні правовідносини, самостійно здійснює правильну їх правову кваліфікацію та застосовує для прийняття рішення ті норми матеріального і процесуального права, предметом регулювання яких є відповідні правовідносини.

Зазначене узгоджується з правовими висновками Великої Палати Верховного Суду, викладеним, зокрема, у постановках: від 04 грудня 2019 року у справі № 917/1739/17, провадження № 12-161гс19; від 08 червня 2021 року у справі № 662/397/15-ц, провадження № 14-20цс21 та багатьох інших.

Пред'являючи позов про визнання договору позики недійсним, ОСОБА_1 послався на:

- а) положення статей 203, 215, 1051 ЦК України. При цьому заявляв, що
- б) у нього не було вільного волевиявлення на укладення договору позики і
- в) коштів за договором позики він не отримував ні від ОСОБА_3 (хто підписав договір), ні від ОСОБА_2 (від імені кого договір укладено). У зв'язку з цим, позивач зазначав, що
- г) договір позики є неукладеним.

Натомість, суд першої інстанції при ухваленні рішення виходив із положення статті 1053 ЦК України про новацію боргу у позикове зобов'язання, а суд апеляційної інстанції, скасовуючи рішення районного суду та відмовляючи в задоволенні позову, виходив із положень статті 235 ЦК України про удаваність правочину. Обидва суди це здійснили також через призму встановлення/відсутності трудових відносин між позивачем ОСОБА_1 і ОСОБА_4, який, до того ж, не був залучений до участі у справі. Отже, у разі незалучення до участі у справі ОСОБА_4 у судів не було жодних правових підстав встановлювати наявність/відсутність трудових відносин з ним, виходити із положень статті 1172 ЦК України про відповідальність юридичної чи фізичної особи, завданої їхнім працівником.

Як зазначалося вище, принцип *“jura novit curia”* (“суд знає закони”) застосовується у тому випадку, коли позивач обґрунтовує свій позов саме такими обставинами, проте помилково посилається на певні норми права. Але застосування судом цього принципу не є безмежним.

При цьому встановлено, що позивач у позові не посилався: а) ні на новацію боргу у позикове зобов'язання, б) ні на удаваність правочину, в) ні на трудові відносини з ОСОБА_4. Більше того, позивач зазначав, що самостійно заробляє на життя вантажними перевезеннями. А також посилався на те, що з тексту довіреності не вбачається, аби ОСОБА_2 надавав ОСОБА_3 повноваження на вчинення певних юридичних дій, а саме на укладення договору позики та передачу ОСОБА_1 грошових коштів, як і на наступне схвалення такого правочину зі сторони ОСОБА_2. Більше того, без зазначення у самому договорі про це, ОСОБА_3 підписався замість ОСОБА_2, що ОСОБА_3 не заперечується.

Саме ці обставини, на які посилався позивач, судами взагалі не досліджені, не уточнено у позивача суперечливість позовних вимог: про недійсність правочину (тобто він укладений) і те, що договір позики є неукладеним.

Крім того, у рішенні Європейського суду з прав людини від “Гусев проти України” від 14 січня 2021 року (скарга № 25531/12) було констатовано порушення права на справедливий суд через зміну судом правової кваліфікації позову, що призвело до відмови в його задоволенні. Європейський суд з прав людини вказав на відсутність чітких підстав для зміни правової кваліфікації позову апеляційним судом. До того ж внаслідок перекваліфікації в позові було відмовлено. Заявнику безпідставно не надали можливості подати відповідні докази та аргументи з огляду на зміну правової кваліфікації. Такі дії суду суперечать вимогам статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо: справедливості цивільного провадження; принципу змагальності судового процесу.

Отже, принцип *jura novit curia*, з одного боку, підлягає безумовному застосуванню: суд зобов'язаний застосувати правильні норми права, перекваліфікувавши позов, незалежно від посилань позивача. З іншого боку, перекваліфікуючи позов за цим принципом, суд може порушити право на справедливий суд як щодо відповідача, так і щодо позивача. У таких умовах слід зважати на принцип змагальності та рівності сторін. Сторін не можна позбавляти права на аргументування своєї позиції в умовах нової кваліфікації.

Як позивач, так і відповідач не надавали пояснень та докази ні про новацію боргу у позикове зобов'язання, ні про удаваність правочину, ні про трудові відносини між позивачем ОСОБА_1 і ОСОБА_4, а тому у судів не було правових підстав кваліфікувати спірні правовідносини вказаними вище нормами права, тобто перекваліфікувати правовідносини, з яких виходив сам позивач, обґрунтовуючи свої позовні вимоги.

<...>